

ДИЯВОЛЬСЬКИЙ МУЗИКА

Одного, ближче не визначеного, ранку 1796 року, вулицями італійського міста Парми, славного фресками Кореджа в соборі та сиром-пармеджаном по льохах і крамницях, ішов блідий чорнявий хлопець з довгим хвилястим волоссям. Його жваві розумні очі перебігали з одного будинку до другого, ніби щось шукали. Нарешті знайшли, спинилися. Хло-



пець глянув ще раз на листа, що тримав у руці, перевірів, і рішуче загроював у браму похмурого палацу.

— Чи тут живе маестро Олександр Ролла? Маю до нього лист із Генуї...

Але славний маестро Ролла працював попереднього дня до пізньої ночі, закінчуючи трудний концерт для скрипки, і не любив, щоб його турбували вранці, поки він ще не виспався.

— Як хочеш, почекай тут у передпокої, — сказала господиня. — Може бути, за яку годину він таки встане і тебе прийме...

Хлопець однаково не було де діватися. Місто йому було чуже — ні родичів, ні знайомих. Певно, він краще підійде...

Посидів трохи. Відпочив. Розглянувся. Як тут тихо і затишно! І скільки гарних речей навкруги! Різноманітні музичні інструменти, книжки, по стінах великі олійні картини та ритовини, по кутках статуї з мармуру та погруддя з бронзи. На одному з кількох портретів потній рукопис — концерт для скрипки, з підписом маестра Ролла і датою попереднього дня...

Хлопець бере скрипку з стільця, стиха починає награвати... Захоплюється, забуває, де він грає...

Нараз відчиняються двері, і з'являється невмигальний і ледве одягнений маестро Ролла:

— Хто ти?

Хлопець спиняється, червоніє, ніби спійманий на крадіжці:

— Я? Нікольо Паганіні... Я прийшов сьогодні з Генуї... Хотів би у вас вчитися, маестро!

— Мені нема чого тебе вчити. Ти вже сам маестро...

І може бути, що він мав рацію.

Народжений 27 жовтня 1782 року (а не 18 лютого 1784 р., як довгий час гадали), маленький Нікольо вже в п'ятому році почав грати на мандоліні, у восьмому склав сонати для скрипки і, не маючи ще 12 років, концертував вже зі своїми творами по генуїських церквах.

Рік пізніше після зустрічі з Ролла, Паганіні відбуває свою першу артистичну подорож по Італії: товаришати йому по всіх усядах захоплення та здивування слухачів, що не шкодують ослесків, та слухачок, що все частіше починають губити голову. В 1805 році Паганіні приїздить з концертом до Люкки. Як і в інших містах, концерт проходить тріумфально. Княгиня Еліза Бачоккі, Наполеонова сестра, що має тут свою маленьку столицю, запрошує молодого скрипаля до себе, довго його розпитується, виявляє велике зацікавлення до мистця і до мистецтва і того ж самого дня призначає його «віртуозом двору і директором театральної оркестри».

Еліза не була така гарна, як старша її сестра Паоліна Боргезе, яку славний різьбяр Канова увіковічив у статуй Венери Переможниці, але все ж уміла подобатися: мала прегарні плечі, добре обрисовані уста, жвавий погляд. Навкруги неї сформувалася маленька грутка місцевих літераторів та політиків, і час до часу відбуваються в ньому жваві, а іноді й палкі дискусії на т. зв. високій темі, але все ж нерідко княгиня Еліза смертельно нудьгує. Вийшовши в 1797 році, двадцятилітньою дівчиною, за князя Бачоккі, вона дуже скоро перекоханується, що її чоловік не належить до типу людей, з якими можна приємно й легко розважатися... В маленькій Люкці так тужно за Парижем...

І от примхлива доля заносить до цієї Люкки такого незвичайного гостя, — двадцятьтрілітнього скрипаля, вже осяяного славою, непогамовного, пристрасного, такого відомого від усіх інших...

Заїхавши до Люкки на кілька днів для концерту, Паганіні залишається в ній кілька років, диригуючи, концертуючи, компонуючи і — Іздячи в товаристві княгині по підміських віллах та маєтках. Навкруги

Люкки багато гарних місцевостей з чарівними мальовничими краєвидами. — і хіба ж не варто поглянути на них занашною весною, коли так гарно цвітуть черешні, або навіть і пізньою осінню, коли листя так мальовничо червоніє чи жовкне?

Дами княжого двору, що з них не одна була б рада звернути на себе увагу геніального молодика, шепотіли між собою, що не тільки про музику розмовляли між собою Паганіні та княгиня Еліза, коли довгенько залишалися самі в зоряні ночі на терасі палацу.

Та хто ж то може знати, коли вони були там самі?

А сам музикант писав у своєму щоденнику:

— Одна пані, яку я любив уже від довшого часу, дуже пильно відвідувала наші придворні концерти. Непомітно наша обопільна пристрять зроста, але дуже важливі обставини вимагали від нас якнайбільшої розважливості та таємності. Однак від того наша любов ще більш розпалювалась. Одного дня я пообіцяв цій пані, що на найближчому концерті виконаю річ, в якій зроблю натяк на наші почування. При дворі ж я оголосив, що виконаю новий твір під назвою „Любовні сцени“. Всі були дуже зацікавлені, але на концерті були дуже здивовані, коли побачили, що на мой скрипці були тільки дві струни: бо я залишив тільки „соль“ і „квінта“. Квінта мусіла виявляти почування молодої жінки, друга ж струна — палкі почування закоханого. І найближчі зітхання чергувалися там з лютими вибухами ревнощів. Там була мелодія, то ніжно-благальна, то страждальна і болюча; були вияви люти і щастя; а все закінчувалось примиренням коханців...

Ця двострунна соната мала великий успіх. Але княгиня Еліза, виявляючи найбільше захоплення й подив до генія, все ж запитала:

— Дорогий маестро, ви досягаєте неможливого. Чи не досить для вашої вмільності й однієї струни?

— До ваших послуг, ясновельможна пані!

І кілька днів пізніше Паганіні виконував перед двором новий концерт — власну сонату „Наполеон“ на самій четвертій струні.

В 1809 році княгиня Еліза Бачоккі зробилась великою княгинею Тосканською і переїхала з двором до Флоренції. Паганіні переїхав за нею. Ті часи були цілком відмінні від інших, але була в них одна спільна з нашими риса: і тоді по всіх усядах пахло порохом і по всіх усядах були видні військові однострій. При дворі сестри Наполеона треба було мати якийсь військове призначення: і Паганіні дістав диплом — капітана... жандармі!

Тимчасом вже в Люкці навкруги постаті незвичайного мистця почала снуватися легенда, що не залишала вже його до самої смерті. Чари його гри були такі непереможні і так вливали на всіх присутніх, а особливо на представниць жіночого роду, що забобонні тосканці не могли їх інакше пояснити, як шпиробітніством нечистої сили. Нема сумніву, що велику роль в створенні легенди відіграла й заздрість та злозлість колег — невдаха, що ніяк не могли простити Паганіні його незвичайних успіхів і тому з охотою не тільки підтримували забобонні вигадки, але й самі їх вигадували та розмалювали. Оповідали, наприклад, що непогамовний та пристрасний Паганіні провів свого часу аж вісім років у в'язниці за те, що забив суперника, з яким зраджувала його коханка. Сидячи в в'язниці, він, оповідали, і зійшовся з дияволом, пообіцявши віддати йому душу, якщо той визволить його з в'язниці та допоможе грати на скрипці. І людська легковірність дожила до того, що знаходилися потім люди (навіть у столичному Відні!), які бачили власними очима, як диявол водив Паганіні новим смичком, коли великий скрипаль виконував свої славнозвісні „Відьми“.

Немаду роллю в витворенні легенди відігравав і зовнішній вигляд Паганіні. Гарним, наприклад, його ніяк не можна було признати, скоріше — навпаки, і тим більш незвичайним здавалися його успіхи серед жіноцтва, хоча, як відомо, жінки все шукають не гарних чоловіків, а цікавих, незвичайних, а ніхто не міг би заперечити, що Паганіні був дійсно дуже цікавою й незвичайною людиною. Високий, худий, без крапельочки крові в довгастому обличчі, з великим орлиним носом і довгим хвилястим волоссям, що спадало аж на тонісіньку шию, яка тримала велику важку голову; на блідому безкровному обличчі — палкі пронизливі очі, що час від часу загорялися якимсь пекельним вогнем або саркастично-гаузливо усміхались. І було в усій постаті щось таке фантастичне, щось таке несвійське, що кожний, при першій зустрічі з ним, почував якийсь неспокій...

Паганіні звичайно ходив все в чорному, що ще більш відтінювало блідість його обличчя та пристрасні палі його очей. Але на одній урочистій академії при дворі, де Паганіні мав диригувати оркестрою, а потім виконувати свої скрипкові твори, несподівано для всіх він з'явився в повному однострій жандармського капітана. На знак його диригентської присутності, оркестра дружно й слухняно згралася. Але велика княгиня Еліза прислала сказати, щоб маестро негайно пішов перебраться в чорний сурдук. Паганіні відмовився. По закінченні оркестрової частини Еліза знову настоює:

— Маестро, мусите зараз же перебраться!

— Але ж я маю диплом, що мене звільнює носити однострій при всяких нагодах.

— Байдуже. Прошу зараз же перебраться.

Але Паганіні їде на кін і виконує свою сольну частину.

Того ж вечора він зникає з Люкки.

Марно потім Еліза Бачоккі шле до нього гінця за гінцями, листа за листами, — Паганіні ніколи вже не повернувся до золотої клітки.

Це була велика поразка для сестри Наполеона, — поразка 1812 року!

Для Паганіні ж розпочинається нове блискуче

життя. Вихопившись з залежності, що починала вже йому видаватися надто важкою, він відбуває нову артистичну подорож по Італії. В Міляні 29 жовтня 1813 року його проголошують першим скрипалем світу. В Венеції його зустрічають, як справжнього тріумфатора, і в розгойданому морі своїх ентузіастичних прихильників і прихильниць він знаходить молодого співачку Антонію Біянікі, що була потім найбільшою любов'ю його життя і найбільшим його стражданням: Біянікі була неможливо заздрисна, а підстав для ревностей ніколи не бракувало... Але від неї Паганіні мав свого єдиного сина...

В Римі Паганіні знаходить Россіні, що саме тоді пише оперу „Матильда де Шабран“, або „Краса й Залізне Серце“. Назва опери була довга, але лібретто ще доше. І треба було поспішатися, бо всі визначені терміни кінчалися. Россіні залюбки працював у присутності своїх приятелів, — галасливі жарти не тільки не перешкоджали йому працювати, а, навпаки, ніби сприяли його натхненню: Паганіні дуже часто брав участь у роботі Россіні і, підбираючи з піяніна чи просто з підлоги щойно записані нотні листи нової опери, негайно починав виконувати на своїй скрипці всю оркестрову частину, тримаючи перед собою одночасно два або й три листочки, імпровізував на основних темах божевільні неймовірні варіанти, бігаючи по струнах довгими кошовими пальцями, співав, імітуючи голоси артистів, та, де не вистачало голосу, допомагав собі теж скрипкою.

Россіні спинався в своїй творчій праці, прислухався зі здивуванням і подивом:

— Неймовірно! — вигукував нарешті. — Це просто неймовірно! Ніколи не бачив ані не чув нічого подібного! Що за сила виразу, що за фантазія, що за невпинне й незрозуміле багатство засобів!

В ті дні Паганіні дав Россіні цінний доказ справжньої приязні. В день генеральної репетиції диригента оркестри театру Апольо, де мала йти опера, грець звалив. Россіні був у розпачі, — як заступити диригента в останній момент?! Але Паганіні пропонує свої послуги — адже він і так вже знає всю оперу напам'ять...

І Паганіні провадить оркестру впродовж трьох вистав. Проте, навіть і присутність Паганіні не може врятувати опери Россіні від загальної долі мало не всіх його опер: вона знаходить успіх тільки з другої вистави.

В 1828 році Паганіні концертує в Відні. Імператор, як колись Еліза Бакоччі, іменує його „віртуозом свого двору“, — і це дає міру того враження, яке він зробив на віденську публіку. Але віденські часописи підхоплюють створену в Італії легенду і твердять, що неможливо, щоб будь-яка людина могла здобувати зі скрипки такі неймовірні ефекти, які здобуває Паганіні, — на це здатний хіба тільки диявол. Особливо його „Відьми“ роблять несамовите враження. Але, не вважаючи на ці ворожі підшепти, чи може внаслідок їх, уся Європа хотіла б його почути. І от Паганіні концертує в Празі, в Дрездені, в Берліні, в Варшаві, в Лондоні, — викликаючи по всіх усюдах захоплення, подив і — підозрілі погляди.

В Парижі його проголошують, як колись у Міляні, „королем скрипки“, і його популярність проходить глибоко навіть в народні маси.

Одного вечора, перед концертом, він підходить до візника, що чекає на біржі, і запитує його, скільки коштує проїхати до такої й такої концертної зали.

— Двадцять франків, — відповідає той.

— Як? — дивується Паганіні, — то в Парижі візники такі дорогі?

А той йому:

— Пане, коли хтось заробляє чотири тисячі франків за вечір тим, що грає на одній струні, може заплатити й візникові двадцять франків.

Паганіні промовчав, але по дорозі зазнайомився з тарифом і побачив, що за проїзд треба було заплатити два франки. Подаючи їх здивованому візникові, він зауважив:

— Решту, вісімнадцять франків, отримаеш, коли привезеш мене сюди на одному колесі...

Може бути, що з того моменту Паганіні став для візника не тільки великим мистцем, як великим скупарем, бо осуд другої людини ніколи не перевищує рівня власної духовної вартості, але збереглося чимало фактів, які свідчать саме про велику щедрість та великодушність чужинного до хворобливості мистця.

Так, коли Паганіні попав цілком випадково на концерт творів бідного і нікому тоді не званого французького композитора Берзіоза, пізнішого творця г. зв. програмної музики, автора численних опер, а поміж ними „Бенвенуто Челліні“, „Осудження Фавста“, „Троянців“ тощо, він відразу відчув і зрозумів глибину й силу музичного генія концертиста і, щоб допомогти йому вибитися на шлях, зайшов до нього до ложі, став перед ним привселюдно на колішки та проголосив його „королем музик“. Попрощавшись з враженням і зворушенням до сліз композитором і довідавшись про його важкі фінансові обставини, Паганіні негайно переслав йому чек на 20 тисяч франків.

Ішого разу Паганіні зустрів на вулиці хлопця, що пілікав на скрипці. Довідавшись від нього, що він грає, щоб якось заробити на прожиття хворій матері та двом маленьким сестрам, Паганіні взяв у нього скрипку і дав тут же концерт. Зібрався величезний натовп, і мистець, зявивши свого елегантського капелюха, обійшов з ним усіх присутніх, а потім виснавив все зібране в подертій капелюх збожеволілого від радості хлопця, що, мабуть, і в глибокій старості оповідав своїм унукам про цю незвичайну подію свого життя.

Але, — ясна річ, — Паганіні не міг терпіти, коли його запрошували на обід і просили принести скрипку:

— Дякую, — говорив він, — на жаль, моя скрипка не їсть.

За те його обвинувачували, що він грає — тільки для заробітку...

Паганіні не брав учнів. Не мав для них досить терпіння. Всі вони видавалися йому не вартими того, щоб він витрачав на них свій час. Але були винятки.

Підчас одного його побуту в Генуї, тамешні його приятелі привели до нього маленького хлопця Сіворі. Паганіні був так вражений його грою на скрипці, що сам запропонував йому своє навчання. Оповідали, зрештою, що Сіворі прийшов на світ в 1817 році підчас концерту Паганіні в самій такій концертній залі. Вже трілітньою дитиною Сіворі почав вправлятися на скрипці. Паганіні так високо ставив талант Сіворі, що брав його з собою на концерти в Париж і в Лондон. Для цих концертів він написав навіть шість сонат для скрипки під супровід гітари, — Сіворі грав на скрипці, а Паганіні супроводив на гітарі!

Коли, після закордонних тріумфів, Паганіні повернувся до Італії, щоб об'їхати ще раз ті міста, звідки почалася його, вже безсмертна, слава, його приятелі були дуже неприємно й болоче вражені: Паганіні майже не говорив. За нього говорила тільки його скрипка. Давня хвороба, що від п'ятнадцяти літ руйнувала йому горло, за останні роки ніби конкурувала зі славою і поступала наперед велетенськими кроками.

Спробували були підлікувати великого мистця в Ніцці, в Марселі. Але всі заходи були марні.

Коли священик, якого покликали для сповіді і передсмертного причастя, побачив скрипку, що лежала коло вже готового до смерті Паганіні, не міг стриматися від запитання:

— І що власне є в цій скрипці, що вона так грає? — Паганіні, пригадуючи, мабуть, легенду, що супроводила все його життя, прошепотів беззвучно, але певно з гірким сарказмом:

— Там диявол всередині!

Потім нараз, зібравши останні сили, великий мистець схопив свою скрипку і почав на ній грати з таким несамовитим поривом розпачу й властивої йому духовної енергії, що священик, зляканий і словами Паганіні і ще більше цим несподіваним водоспадом агулів, вибів христячись із хати, залишаючи Паганіні без причастя. Маестро вибух диким сміхом, що перейшов у кашель...

Скрипка випала з рук і розбилася...

Це було 27 травня 1840 року, в французькій Ніцці.

Але тільки в 1876 році тіло Паганіні, завдяки невтомним заходам сина Ахіла, змогло бути поховане на християнському кладовищі в тій самій Пармі, де він колись так блискуче і несподівано витримав свій найтрудячіший іспит. Бо місцевий єпископ так вірив Паганініській легенді, що заборонив був його хоронити. Пролежавши довгий час без похорону в Ніцці, тіло Паганіні було перевезене до Вілліфранки, звідти до Генуї, аж поки дісталася до Парми, — в 1876 році!

4/II, 1943. Рнм.